

פרידה מפולין

על הפואימה 'צו פוילן' מאת אברהם סוצקבר *

"There is a kind of poetry into the judgment of which ulterior ends directly and essentially enter; a kind part of whose value is directly derivable from the value of the ends with which it is associated."

(I. A. Richards, *Principles of Literary Criticism*, New York: Harcourt, Brace and Co., 1925, p. 77)

במכתב לאימו התוודה המשורר הרומאנטיקן הפולני יוליוש סלובאצקי, שלא הבין כיצד ידע המשורר ביירון לכתוב ממש במקום ההתרשמות (Miłosz) (1983:238) ואילו סלובאצקי עצמו לא היה מסוגל לכתוב במקום הימצאו, ואפילו לא לשהות זמן רב במקום אחד. בשנת 1836 הוא עזב את ביתו ברומא והפליג לטיוול ביוון, מצרים וארץ-ישראל. וכך מספר צ'סלאב מילוש: 'הנסיעות בכלל, ולארצות המזרח התיכון בפרט, סיפקו למשורר געגועים רומאנטיים לשינוי מתמיד של נוף ורשמים' (שם, שם). הצורך של המשורר סלובאצקי לחבר את יצירותיו בשלווה ואף להיטלטל ולנסוע כדי להמריץ את דמיונו, הוא גם מנת חלקם של סופרים אחדים, בני המאה העשרים. אברהם סוצקבר, לעומת זאת, שייך לקבוצה קטנה מאוד של משוררים בעולם, אשר הצליחו לכתוב שירים מרשימים בתנאים מדכאים ביותר. הפואימה 'צו פוילן' (אל פולין) לא נכתבה בגיטו וילנה או ביערות, כשירים רבים שהמשורר כתב, אלא בפולין שהיתה כבר 'חופשית' כביכול, בין יולי לספטמבר 1946.

עם תום המלחמה מצאה את עצמה שארית הפליטה בפולין תוססת ומסוערת, עת ממשלה קומוניסטית עמדה להשתלט עליה, על אף התנגדותו של רוב העם הפולני. מידת השתתפותם של יהודים במשטר החדש נופחה בהגזמה, דבר שהכביד והחמיר את האווירה, אשר היתה רווייה למדי באנטישמיות גם בלאו הכי. פולנים, שהשתכנו בבתים או אף השתלטו על מינהל עסקים, שהיו שייכים לפנים ליהודים, חששו לאבד את הרכוש שנפל לידיהם בעקבות המלחמה והשוואה. בין שחרורה של

* הרצאה שהושמעה לכבוד אברהם סוצקבר באוניברסיטת חיפה, במרץ 1988.

פולין בראשית 1945 ועד אמצע דצמבר 1947 ניספו בפולין כ־1,500 יהודים, רובם ככולם מבין החוזרים 'הביתה' מברית-המועצות (Abramsky 1986:10). הפוגרום המפורסם ביותר באותה תקופה התחולל ב־4 ביולי 1946 בעיר קיאָלֶץ. 42 יהודים מצאו בו את מותם (Borwicz 1986:193).

כתיבת הפואימה 'צו פוילן' אפשר שהתרחשה בימי הפוגרום בקיאָלֶץ, אך אין בה תגובה ספציפית לאירוע זה. יש בה לעומת זאת הר לכל מה שקרה ליהדות פולין בשנות המלחמה ובתקופה הקצרה שלאחריה.

במאמרו החשוב על הפואימה מסכם חנא שמרוק את ההיבט ההיסטורי של היצירה בזו הלשון: "צו פוילן" דארף אויך באטראכט ווערן ווי אַ ביז גאַר וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט, וואָס האָט אויף דער הייסער מינוט פֿאַרפֿיקסירט אויף אַ קינסטלערישן אופֿן די שטימונגען און ווידעראַנאָנדן פֿון אַ פֿינלעכער תקופֿה' (שמערוק 1983: 281).

זוהי שירת הפרידה של המשורר אל פולין. הדובר בה הוא גם יחיד וגם נציג של דורו. הפואימה מעלה הן ויכוח פנימי והן גילוי־דעת ציבורי. המשורר אמנם כבר החליט לעזוב את הארץ, אך בפואימה הוא מייצג את כל אותם היהודים, האחוזים בשרשיהם בלשון פולין ובתרבותה, שעדיין טיפחו את התקווה לבנות מחדש את היישוב היהודי בן אלף השנים. כל אלה ביקשו – לפחות עד הפוגרום בקיאָלֶץ – להישאר בפולין.

החל משורת הפתיחה של הפואימה אפשר להבחין במורכבותה ועושרה, לאמור: 'דו עלטערע שוועסטער פֿון היימערד פֿון מיינער!' (את, האחות הבוגרת של אדמת מולדתי!). אפשר ששורה זו היא הד לפתיחת פאן טדיאוש של אדם מיצקביץ. האפוס הפולני הגדול, השזור כמוטיב בפואימה 'אל פולין, פותח במילים: 'Litwo! Ojczyzna Moja! (ליטא! מולדתי!).

ליטא עולה כעין מוזה, הנושאת עימה ברכה לאנשים הפשוטים בחיי היומיום שלהם. מיצקביץ כתב את פאן טדיאוש מתוך כוונה להתרחק מן המריבות האידיאולוגיות שסבבו אותו. מגלותו שבפאריס הוא השקיף בעיני רוחו אל חבל־ארץ־נעוריו, אל ליטא. ב'טריקת הדלת בפני שאונה של אירופה' – כפי שהתבטא – הוא מצא את המרחק האסתטי המתאים הנדרש לחיבורה של אידיליה (Milošz 1983: 227). המשורר הפולני צ'סלאב מילוש מעריך, שמיצקביץ מצא את המרחק האסתטי המושלם. דבר זה מוכח, לדעתו, בטיבה המיוחד של מידת ההומור שהשתזרה בכל שורה שבאפוס, בו העלה האמן זכר לעולם שְאָבּוּד אָבּד לנצח.

אף הפואימה 'צו פוילן' מתייחסת בעצם אל עולם שאינו קיים עוד, עולם שהושמד באלימות אכזרית, רק תמול־שלושום, לנגד עיני המשורר. יתר על כן, המשורר אברהם סוצקבר לא ישב ספון אי שם בפאריס, אלא כרע דווקא על משואות אותו עמק הבכא בפולין, ולא היה תלוש ומרוחק ממושא תיאוריו. עלילת פאן טדיאוש מסתיימת לפני כשלוש צבאות נפוליאון בשנת 1813. אפשר מפני שמיצקביץ ביקש לשמור על האופי האידילי של יצירתו. למוזה של מיצקביץ יש סבר פנים יפות. ואילו המוזה של אברהם סוצקבר ב'צו פוילן' היא רבת פנים. שורת הפתיחה של 'צו פוילן' מתייחסת פשוטה כמשמעה לתרבות הפולנית, אשר

יהודים רבים אימצו לעצמם, אף מבלי להינתק מהווייתם כיהודים. ה'אני' הדובר בפואימה הזאת הוא – פחות או יותר – המשורר עצמו. אף הוא שייך לאוהדי תרבות פולין. להלן הוא אומר:

'עס וואָגלט אויף ס'ניי דיין פֿאַרבענקטער ציגינער' (ושוב יצא לנדודיו הצועני שלך הנכסף אליך) (שיר א', שורה 2).

בליבו של הדובר אצור עדיין חזיון של פולין, אשר בה שוויון לכל אזרחיה; פולין שבה מכבדים יהודים כפי שמכבדים את בעל האכסניה יאנקל בפאן טדיאוש של מיצקביץ'. אלא שלנגד עיניו רואה הדובר מציאות עגומה ומרה, והוא מסיים ארבעה מתוך חמשת פרקי השיר במילים 'Smutno mi, Boże!' (עצוב לי, אלי!).² נימת הקינה עוברת פשוני לאורך כל הפואימה, הצער העמוק גובר על הצורך לדון לכף חובה ולסלק חשבונות, והרי כבר י"ל פרץ אמר: 'נקמה איז נישט קיין יידישע זאַך' (נקמה אינה עניין יהודי).

הדובר היהודי מונע מכוח האסוציאציות שלו מתחומה של הספרות הפולנית. הוא מזכיר את אדם מיצקביץ', יוצרו של יאנקל, היהודי המפורסם ביותר בספרות הפולנית. הוא מזכיר את יוליוש סלובאצקי, מחברו של 'אנהלי', שיר על גלות מיתולוגית בסיביר, ושל 'Hymn' (המנון), בו הוא משמיע את קריאתו-אנחתו 'Smutno mi, Boże!'. מפורש גם בשמו המשורר הרומאנטיקן ציפריאן נורביד ושירו בשבח יהודי ורשה בימי המרד של 1863 (Norwid 1986: 336-377). לא נזכר שמו של זיגמונט קראשינסקי, אפשר מפני נטיותיו האנטישמיות. ומה בדבר לשונו של אדם מיצקביץ' במרחבי פולין המשוחררת ודרכיה?

--- מיצקעוויטשעס לשון

באָגעגנט מיך שטויביק. זיין גלאַנץ איז ניטאָ שוין.

ס'איז ניט ווי אַ מאָל, ווען געקלונגען האָט גרויס עס צוזאַמען מיט יידיש.

--- (סוצקעווער 1963: 567)³

קשה להעלות על הדעת, שהמשורר אמנם האמין אייפּעם ביחסי-גומלין תרבותיים הדוקים ושלמים כליכך, אך הדובר בפואימה רוצה להאמין שכך הִיה היה. אפשר שהרמת גביעי הבדולח ושתית 'לחיים' אכן התרחשו במציאות... אלא שזו רק מחציתו של הדימוי הנ"ל. סופרים יהודים הכירו את הספרות הפולנית והוקירוה. לא כן – הסופרים הפולנים, פרט ליוצאים מן הכלל, נדירים וחריגים. ההתעצמות בליבו של הדובר בין אהבתו ללשון הפולנית וספרותה לבין סלידתו מן השנאה ליהודים, שרווחה בימים ההם בפולין, באה לידי ביטוי בשורות הבאות, האחוזות זו בזו באמצעות החרוז:

און וויפֿל עס זאָל מיר ניט וואַרְגן דער ייאוש –

דערפֿרישט מיך דער זוניקער קוואַל פאַן טאַדעוּש.

יִחְנוּק אוֹתִי מֵר הַיִּאוּשׁ פֶּאָשֶׁר יִחְנוּק –

יִאָצִיל עָלַי הַמַּעֲיָן הָאוּרִי שֶׁל פֶּאָן טַדִּיאַוּשׁ וִירֶעַנְנִי

(שיר א', שורות 17-18).

מבחינה היסטורית ניתן לאשר, שחיי היהודים בפולין זכו לשגשוג רב יותר מאשר בכל ארץ אחרת. אפשר שהישרדות העם היהודי הובטחה הודות למקלט שפולין העניקה ליהודים במשך מאות שנים, מן המאה ה-13 ואילך. היו תקופות רעות, היו תקופות טובות וטובות־מהן, אך התרבות היהודית לא חדלה מלהתפתח והאוכלוסיה היהודית גדלה ורבחה מדור לדור. המדינה הפולנית העצמאית, שהוקמה עם תום מלחמת העולם הראשונה, היתה רוויה מגמות אנטישמיות, אך מידת הדמוקרטיה במשטרה יצרה קרקע פוריה לפריחתה של תרבות יהודית, שלא היתה כמותה בשום מקום אחר. ואמנם היו יהודים וגם פולנים שנדבקו והאמינו באידיאל של הרמוניה פולנית־יהודית. בשירים הראשונים של 'צו פוילן' ניתן לקלוט את מוטיב הדו־קיום, המתנגן כציפייה והבטחה. הדובר מכריז, שהוא סולח למשוררי פולין וזמריה הטובים, שהיו פֶּאָרליבט אין דיין מיאוסקייט ווי אין דיין שיינקייט (מאוהבים בכיעורך כביופייך) – (שיר א', שורה 35). אף כי מייללים הם לא פעם ככלבים בודדים בין זאבים, אף מנסים לְהַזְדָּאב (געפרוויט זיך פֶּאָרוואַלפֶן, שם, שורה 37) – אך אין זה מצליח בידם, כי הם יוצרים שירי־טבע נפלאים ותרומתם לשירה הפולנית עצומה כתרומתם של בולסלאב ליאָשמיאָן או יוליאן טובים (יוליאן בן טובים' – שם, שורה 44).

ולא הרי פֶּאָן טְדִיאֹוש כהרי רגש־שליאוש. אין להעלותם בכפיפה אחת ואין למדוד אותם בקנה־מידה אחד. היאוש אינו מתפוגג – והשיר הראשון של הפואימה מסתיים במילותיו של יוליוש סלובאצקי 'Smutno mi, Boże!' (עצוב לי, אלי).

אף בשיר השני של 'צו פוילן' עולה מוטיב הקירבה והשותפות בין יהודים לפולנים. ניתן לחוש כאן – בדומה לעתים קרובות בשיריו של אברהם סוצקבר – תיאום קולי המצביע על הארמוניה במשמעות. אף פתיחתו של השיר מפליאה בצליליה: דאָס ווייסל פֶּון אויג איז געווען מיר דיין ווייסל' (כבבת עיני היתה לי הוויסלה).⁴ נופה של ורשה השתלב אורגנית בספרות יידיש, ואפילו מזג־האוויר הפולני התיחד:

אָ, ברעגן בייטייכיקע, פֶּאַרביק און ראָשיק,
וּוּ חתונות ווירבלען אַרום שלום־אַשיק,
וּוּ ס'פִּינקלען נאָך בענטשליכט אין באָבעשע ליכטער,
וּוּ גויִשער ווינט איז אַ ייִדישלעך־פֶּיכטער!

(הו, גְדוֹת הַנְּהָר, סִסְגוֹנִיּוֹת וְהוֹמוֹת,
שֶׁם חֲתוֹנוֹת מְסִתְחַרְרוֹת בְּאוֹרַח שְׁלוֹם־אַשִׁי,
וְנִירוֹת שֶׁל שֶׁבֶת נוֹצְצִים עוֹד בְּפִמוֹטֵי סִבְתָּא,
וְהֶרוֹחַ הַגּוֹיִיִת רוֹוִיָה לְחִלּוּחִית יְהוּדִית) (שיר ב', שורות 5–8).

יהודי פולין אהבו את מולדתם, וטרחו בה ויגעו בה ובנו אותה לטובת הכלל. ונדמה כאילו עולה בשזירה מושלמת דו־קיום אידיאלי, עד כי:

עס האָבן זיך איבערגעפֿלאַכטן די לידער
פֿון פּויליש מיט ייִדיש, פֿון ייִדיש מיט פּויליש.

(נשְׁתָּזְרוּ הַשִּׁירִים,

שִׁירֵי פּוֹלֵנִית וַיִּיִּדִישׁ, שִׁירֵי ייִדיש ופּוֹלֵנִית) (שם, שורות 26-27).

המילים הפולניות, שהדובר משמיע בסיומם של ארבעה מתוך חמשת שירי הפואימה, עשויות במידת מה להדגים את ה'סימביוזה' של שתי הלשונות ולהדגיש את התהום ואת הקרע ביניהן. בכל שיר משירי 'צו פוילן' ניתן להבחין בשילוב של משיכה ודחייה, קירבה וסלידה.

ואמנם ניתן להצביע בתולדות פולין על זיקה ומסירות של האוכלוסייה היהודית אל העניין הפולני, החל בלגיון היהודי שנלחם ב־1794 עם המנהיג הפולני טדיאוש קוסצ'יושקו במרד נגד רוסיה ופרוסיה, דרך שיתוף-הפעולה הפולני-יהודי ב־1861 ובמרד נגד הרוסים ב־1863, אף בהשתתפות היהודים כלוחמים בלגיונות של יוזף פילסודסקי ב־1917-1918, לקראת עיצובה של הרפובליקה הפולנית העצמאית, שנתקיימה בין שתי מלחמות העולם. אולם המציאות של 1946 קרעה את האידיאל של דו־קיום ואחוות-עמים. הדובר בפואימה תוהה ושואל: מה קרה לנכדו של אותו נביא האומה, מחברו של פאן טדיאוש? אותו נכד, שאירגן יהודים פולנים להילחם למען פולין תחת דגל פולני.

הדובר של 'צו פוילן', כאשר הוא בא לסקור את תולדות יהדות פולין לפני מלחמת העולם השנייה, אינו מבליט בהדגשה את התקופות הקשות, אף לא את האנטישמיות הפוליטית והכלכלית בשנות העשרים והשלושים. מן האנטישמיות אמנם סבלו, אך ניתן היה להחזיק מעמד. בשיר האמצעי, השלישי, יוצא המשורר להתמודד עם הבעיה הכאובה של יחסי פולנים ויהודים בימי הכיבוש הנאצי. והשאלה היא שאלה: באיזו מידה הושיט העם הפולני יד לאזרחי מדינתו היהודים בשעה שעלה הכורת ומכונת הרצח הנאצית השמידה באורח שיטתי את יהדות פולין? ה'אני' הדובר מודה, שידוע ידוע לו כיצד נכבשה פולין, לאמור:

איך ווייס, ביסט ניט שולדיק, וואָס פֿינדלעכע האָרדעס
דיך זעגען באַפֿאַלן, ס'איז איטלעכן קלאָר דאָס.

(אַני יודע, אינך אַשמה שְׁגוֹדֵי אויבִים
הַתְּנַפְּלוּ עֲלֶיךָ, הָרִי זֶה נְהִיר לְכֹל) (שיר ג', שורות 1-2).

במערכת ספטמבר 1939 הקצרצרה לחמו גם חיילים יהודים במסגרת הצבא הפולני שהובס ונופץ. ואין להבדיל בין קבר לקבר, טוען הדובר. היום ידוע לנו, שמתוך מאה אלף יהודים, ששרתו בימים ההם בצבא הפולני נהרגו ונפצעו באותה המערכה 20,000 איש (קרקובסקי תשמ"ז: 160). אך מה קרה עם הכיבוש הגרמני? לאמור:

נָאָר קוּיִם הָאָט פֿאַרקגעכט דיך דער קנעכטישער שוּנא -
הָאָסטו שוּיִן בַּיַם טרַייבן די יַידן אין בוּינע
אָ שרעקלעכע פֿרַיהייט באַקומען ווי קיין מאָל,
און הָאָסט אויפֿן פֿייער געגאַסן נאָך בוּימל.
(אָך בְּרַגע שְׁשַׁעבֵד אוֹתָךְ הָאוֹיבִּי הַמְשַׁעבֵד -
וּבִשְׁעַת גְּרוּשָׁם שֶׁל הַיְהוּדִים לְבֵית־הַמִּטְבָּחִים
קַבְּלַת חֲרוֹת נוֹרָאָה, יוֹתֵר מִתְּמִיד,
וְהוֹסַפְתָּ לְשַׁפָּךְ שָׁמֶן אֶל הָאֵשׁ הָאוֹכְלַת) (שם, שורות 9-12).

מן הראוי לציין, שעד עצם היום הזה נמצאים היסטוריונים, מהם יהודים ומהם פולנים, החולקים על דעה זו, פחות או יותר. ואילו הדובר־המשורר מבקש כביכול לגזור על עצמו שתיקה:

נָאָר איך האָב געפרוּוט זיך אַליין צו באַצווינגען
איך זאָל וועגן דאָזיקן אמת ניט זינגען.
(וְאֵילוֹ אֲנִי נְסִיתִי עַל עֲצָמֵי לְכַפּוֹת
לֹא לְשִׁיר אוֹדוֹת הָאֲמַת הַזֹּאת) (שם, שורות 13-14).

ומפני מה? מפני היחידים שחרגו מהכלל:

פֿאַר מיר האָבן איינציקע העלפֿער און רעטער
אַריבערגעוויגן פֿיל טוּיזנט פֿאַררעטער.
(בְּעֵינַי שְׁקֵלוֹ עוֹזְרִים וּמוֹשִׁיעִים בּוֹדְדִים
יוֹתֵר מֵאֶלֶף אֶלְפֵי הַבּוֹגְדִים) (שם, שורות 15-16).

המילה 'פֿאַררעטער' (בוגד) כאילו בולעת את המילה 'רעטער' (מושיע), אך בדינאמיות הרגרסיבית המתחייבת מן החריזה מתייצבות שתי המילים זו לעומת זו כאילו על כפות של מאזניים. ומשקלו של ה'רעטער' מכריע את הכף לזכות, אף כי היו יותר בוגדים משהיו מצילים. אלא שבעיני הדובר עדיף היסוד המוסרי על היסוד הכמותי. אך מכוח אותו החרוז אין הזכאי יכול להתנער מן החייב, והפאתוס נמזג באירוניה.

הדובר מוסיף ומחזק:

אין זכות פֿון דעם איינציקן בין איך געקומען
דיך ווידער צו ליב האָבן מוכן־ומזומן.
(בְּזִכּוֹת אוֹתוֹ יְחִיד הַרִינִי מוּכָן
לְאַהֵב אוֹתָךְ שׁוּב. מוּכָן וּמְזוּמָן) (שם, שורות 17-18).

בשורות הבאות קורא הדובר בשמם של פולנים מצילים, אצילי נפש ואמיצי לב,

שסיכנו את נפשם על הצלת יהודים, ומהם שאמנם נפגעו והומתו כאותו שומר־שער, שנתלה על שערו ועליו הכתובת הזועקת 'געהאַלפן אַ יודע' (עזר ליהודי – שורה 31).

מכאן הוא עובר לסיפור העצוב ונורא־ההוד של המרד בגיטו ורשה, בו הפעילו אחיו את נשקם 'דעם כבוד צו הייבן/ פון לאַנד און זיין פֿאַלק' (להרים את כבוד הארץ והעם – שורות 46-47).

וכאשר הגיטו עלה בלהבות – מה היתה התגובה של הצד הפולני?

– 'ווי זיי טוען זיך פרעגלען' –

געשפּאַט האָבן דיִנע געפּודערטע דאַמען,
און דורך די לאַרנעטן געקוקט אויף די פֿלאַמען.

(– 'איך הם נצלים שם')

לגלגו גבירותיך המפּרְכֶּסוֹת,

והשְׁקיפוּ בְּמִשְׁקַפּוֹת אֶל הַלְּהָבוֹת (שם, שורות 48-50).

כך מצטט הדובר דברים בשם אומרם: 'איך הם נצלים שם'. נוסח זה בא כאילו לשקף את הלך־הרוחות בקרב הפולנים, שהיו יוצאים יום ויום ומביטים אל הגיטו הבווער. יש מי ששורות אלו מזכירות לו את שירו המפורסם של צ'סלאב מילוש 'קאַמפו די פיורי'⁵ מילוש פירסם את שירו בפולין ב־1944. אפשר שסוצקבר אף קרא אותו והתרשם. אפשר גם שלא. מכל מקום ידוע לנו, כי שררה מידה של שמחה לאיד עולזת בקרב הקהל שצפה במערכה על הגיטו. קרוב לוודאי, שסוצקבר לא היה מייחס מידה זו לכל הפולנים. מן הראוי לציין, שבשירו של מילוש מצויינים המתבוננים־בגיטו־מבחוץ באדישות כלפי הקורבנות, ואילו כאן, בפואימה של סוצקבר, מיוחסת להם מידה של לגלוג וזחיחות־דעת. ב'קאַמפו די פיורי' סובלים האובדים מבדידות והתפוגגות האמונה באנושות. לא כן אצל סוצקבר.

הדובר בפואימה של סוצקבר מבקש לשקול את רגשותיו, אף מנסה לרסן אותם ולשלוט בהם. שמא ישפיע עוגמת־נפש ויגרום אי־צדק למישהו. וברגע שעולה בידו ציור גרוטסקי – הוא בולם ועוצר את עצמו. לאמור:

נאַר שוין בי די רייד וועגט איבער מיר ווידער
אַ צענדליק פּאַליאַקן וואָס זענען ווי ברידער
געקומען אליינוויליק, פֿול מיט פֿאַרמעסטונג
און העלדיש געפֿאַלן ביים שיצן די פֿעסטונג.

(אַבל תּוֹך פְּדִי דְבוּר זֶה יִכְרִיעוּ)

עֲשֶׂרֶת הַפּוֹלְנִים שְׁכֵמוֹ אֲחִים הוֹפִיעוּ

כְּמַתְנֵדְבִים הֵם בְּאוֹ, מְלֵאֵי רְצוֹן נְעוּז,

וּנְפִלוּ כְּגִבּוֹרִים בְּהִגָּת הַמַּעוּז (שם, שורות 51-54).

עם דיכוי המרד פשוטו משמועות משמועות שונות אודות העזרה או העדר העזרה מצד תנועות המחתרת הפולניות כלפי לוחמי הגיטו. ועד היום נשאר נושא כאוב זה שנוי במחלוקת. לפי דעתו של החוקר הישראלי ישראל גוטמן, שהיה בעצמו בין לוחמי גיטו ורשה, לא נמצא ולא נלחם בתוך הגיטו אפילו פולני אחד. לא בשורות הלוחמים, אף לא במפקדת אירגוני הלוחמים היהודים (גוטמן 1977: 413). מעבר לחומות הגיטו היו אמנם פעולות מסויימות, אך הן היו מעטות והתרחשו באיחור. מכל מקום ניתן לציין, שמחבר 'צו פוילן' לא ביקש לנקום באדישים ובמגלגים ובשמחים לאיד, אף לא בבעלי המחלל בשעת החירום. הוא ביקש להזכיר את אותם הפולנים הספורים, שסיכנו את חייהם בהושטת עזרה ליהודים. והיו כאלה.

אף חייו של סוצקבר המשורר ניצלו הודות ללא־יהודייה. (ראה שירו 'מפן רעטעריין', סוצקעווער 1963: 287-288, וכך: 'צום טויט פֿון מפן רעטעריין', סוצקעווער 1963 א': 303). מדובר בגב' ינוֹבֶה בֶּרְטוּשְׁבִּיץ'.

בשיר הרביעי מתמודד הדובר עם המציאות שלאחר המלחמה. הוא נוכח בעליל, שקיום יהודי בפולין אינו אפשרי יותר. בסיומו של שיר זה מעלה הדובר את המשורר הפולני יוליוש סלובאצקי, מחבר השיר 'Hymn' (המנון) – ואף חוזר בפעם האחרונה על השורה 'Smutno mi, Boże!' (עצוב לי, אלי), העולה כפזמון חוזר בשיר הפולני, שנכתב ב־1836. שיר זה ידוע לכל ילד פולני, הוא משנן אותו בבית־הספר. המשורר כתב אותו בהיותו באוניה, לא הרחק מחוף אלכסנדריה, והוא ראה בשמיים להקת חסידות שהזכירו לו כמעופן את ביתו ואת ארצו (השווה: שמערוק 1983: 285-287, והערות 13-16 בעמ' 290-291).

אף בפואימה 'צו פוילן' מופיעות חסידות. הן עפות מזרחה, בכיוון אל ארץ־ישראל, ונושאות איתן את דמעות הדובר. אותו עצמו הן משאירות מאחוריהן. כיסופיהם של סלובאצקי ומיצקביץ' (השווה: מיצקביץ' 1953: 386-387, ספר 11, שורות 23-34), גדולי המשוררים של פולין, היו אל פולין, ואילו כיסופיו של הדובר ב'צו פוילן' כבר פנו ממנה והלאה.

את השיר האחרון פותח המשורר במילים 'ס'איז אומעטיק, גאָט מיפנער!', הווה אומר: תרגום לידיש של הפזמון החוזר הפולני, כאילו בא לסמן, שהמשורר נחלץ והשתחרר מן ההשפעה הנפשית של התרבות הפולנית, או שמא לכל הפחות, הכיר בצורך להרחיק את עצמו ממנה. המילים הפולניות כבר לא יושמעו בפואימה מכאן ואילך (השווה: שמרוק 1983: 287).

בלשונו האינטימית פונה הדובר ומתייחס אל בעיות פנים־יהודיות:

— — — ווי לאָזט מען איבער

דעם עמק הבכא, די שטיבער, די גריבער?

— — — פֿיצר נוטשים

אַת עמק הבכא, אַת הבתים, אַת הקברים? (שיר ה', שורות 1-2).

וואָס טוט מען דער נעכטן זאָל ווערן נתגלה דעם מאָרגן? - - -

(מה עושים כדי שהאָתמול יתגלה
לפני המָחרָ? - - -) (שם, שורות 5-6).

ברור לו לדובר: אין עתיד ליהודים בפולין. גם לא יהיה. בנדודיו על פני בתי־הקברות
הישנים של לובלין, קראקא וורשה עולה בליבו דאגה לגורלם של מקומות אלה,
בהם מסומנות תולדות העם היהודי בארץ הברוכה־המקוללת. הוא שואל:

ווי זענען די פֿעלדזן־געקנעטע טיטאַנען,
וואָס זאָלן אויף זייערע פלייצעס פֿון דאַנען
אוועקטראָגן אייך איבער נאַכט דורך אַ בישוף
און אינפֿלאַנצן דאָרט, ווי אַ ייִדישער ייִשובֿ
אויף סינָה ווערט געבוירן?

(היכן הם הנפילים הנלוושים־ממצוקים,
שיעמיסו על שכמם
ואף ישאו אתכם בן לילה כבמעשה בשוף
וישתלו אתכם במקום בו הישוב
היהודי עומד שם מחדש להגֿלדו?) (שם, שורות 27-31).

מתוך העולם הקודר של בית־עלמין יהודי מוזנח מתחילה רוחו של הדובר
להתרומם. כמעשה אחרון לפני עזיבת פולין הוא מבקר באוהלו של פרץ (הוא קברם
המשותף של י. ל. פרץ, ש. אַנ־סקי ויעקב דינזון). אורו של פרץ נגה גם בגיטאות.
הדובר מגלה בסביבת מצבת־האוהל מקום מחבוא, אליו נמלט והציל את חייו יהודי
מהגיטו. והנה הוא מעלה בדמיונו, שבלילה בלילה, כאשר הפליט הנחבא במצבה
יוצא ממחבואו, הוא קורא את המילים החקוקות על האוהל ומוצא בהן חיזוק
לנפשו. אלו מילותיו של ר' שלמה, הרבי החסידי במחזה 'די גאָלדענע קייט'
(השווה: שמערוק 1983: 288).

הדובר מוצא טעם והשראה בפרידתו מן היהודי האלמוני. הוא נפרד מן המקום,
'נטל על שכמו את אוהלו של פרץ' ופונה אל העתיד, כאשר נעימתו של ר' שלמה
מתנגנת ומתפעמת מליבו:

אַט אַזוי גייען מיר,
די נשמות - פֿלאַקערן!

(הנה כך אנו צועדים,
הנשמות - לזהבות!) (שיר ה', שורות 69-70).

שורותיו האחרונות של מיצקביץ' בפאן טדיאוש' מחקות את הנוסח הקובנציונלי של מעשיית-עם פולנית. ב'המנון' של סלובאצקי עולים כיסופים למולדת ולמנוחה, ואילו במילים האחרונות של 'צו פוילן' עולות מכוחו של י"ל פרץ מילות הרצון האדיר להבטיח את קיומו והמשכיותו של עם ישראל.

בספטמבר 1947, שנה אחרי שחיבר את הפואימה 'צו פוילן', נמצא אברהם סוצקבר על סיפונה של האונייה 'פטריה' בדרך לארץ-ישראל. מחווית מסע זה נולד השיר 'שטורעם אויף די וואסערן ביי קרעטע' (סערה בים ליד כרתים – סוצקעווער 1963: 605-606). מלך הסערה מבקש להשמיד את המשורר, ואילו הוא מגיב בזו הלשון:

ענטפער איך דעם שטורעם-קיניג: אויפן זעלבן ים
האָט הלוי זיך געלאָזן פֿון זיין היים דער שפּאַנישער,
און זיין ציון-בענקשאַפֿט, וואָס איך אָטעם אַיִן איר פֿלאַם,
וועט דיין קיניגרייך באַהערשן, הערשער דו ווילקאַנישער!

(הריני משיב למלך-הסערה: על פני הים הזה
הפליג הלוי ממחוז שבתו מספרד,
וכסופי-ציון שלו, שאני נושם עתה את שלהבתם,
הם את ממלכת תהומך ידבירו, הו, אתה שר כוחות הגעש!)

(עמ' 605, שורות 17-20)

וכך שָׁכָה הסערה, מכוח השראתו של ר' יהודה הלוי, המשורר היהודי, המדלג על פני דורות לשמש משענת הצלה למשורר אברהם סוצקבר, משוט להתמודד עם הסערות המתרגשות עליו מבפנים ומבחוץ.

הערות

- 1 ובעברית: 'יש לראות ב"אל פולין" תעודה היסטורית חשובה ביותר, אשר ברגע הרוטט היא עיצבה וגילמה את הלכי-הרוח והניגודים בתקופה מיוסרת'. ראה גם יאנאסאוויטש 1981: 85, לאמור (בעברית): 'אברהם סוצקבר הוא אחד ה"היסטוריונים" המזמרים הבולטים ביותר של התקופה -'.
- 2 בנוסח הראשון של השיר (זאמלביכער 7, בעריכת י. אוֹפֿטוֹשׁוֹ וה. ליוויק, ניו-יורק, 1948: 141-148) מובאות המילים הפולניות באותיות עבריות: 'סמוטנאָ מי, באָזשע!'. השווה: Słowacki 1908: 39-41. שירו של המשורר הפולני פותח ומסיים במילים 'Smutno mi, Boże!', מעין מסגרת של געגועים ויאוש.
- 3 ובעברית: לשונו של מיצקביץ', / פוגשת בי אפופה אבק. זוהרה כבר הועם. / ולא כמו פעם, כשקולה התפעם בגדול / ביחר עם יידיש.

- 4 בידיש ניתן לשמוע את זהות-הקול בין 'ווייסל' (הלובן שבגלגל-העין) לבין 'ווייסל' (שמו של הנהר הפולני הגדול העובר בוורשה הבירה וזורם צפונה אל הים הבאלטי).
- 5 צ'סלאב מילוש: 'קאמפו די פיז'רי', זורח השמש ובא השמש, מפולנית: דוד ויינפלד, הוצאת שוקן, תל-אביב, 1981, עמ' 8-10. וכן ראה: שמערוק 1983: 284, וכן הערה 9 בעמ' 290.
- 6 במקור:

I ja tam z gośćmi byłem, miód i wino piłem,
A com widział i słyszał, w księgi umieściłem.
בתרגומו של יוסף ליכטנבום:

גם אני בין הקרואים הייתי, תמד ונין שתיתי,
ואשר ראיתי ואשמע בספר שויתי.

- 7 Na tęczę blasków, którą tak ogromnie
Anieli twoi w niebie razpostarli,
Nowi gdzieś ludzie w sto lat będą po mnie,
Patrzący — marli.
Nim się przed moją nicością ukorzę,
Smutno mi Boże!

(על קשת הזרחורים, אשר כל כף באדיר / מלאכיך הפיצו על פני הרקיע, / אנשים חדשים כמאה שנים אחרי / יעיפו מבט — וימותו. / ובטרם אשח לפני אפסותי שלי, / עצוב לי, אלוהי!)

מראי מקום

Abramsky Chimen, Jachimezyk Maciej, Polonsky Antony 1986: *The Jews in Poland*, Oxford: Basil Blackwell.

Borwicz Michał 1986: 'Polish-Jewish Relations 1944-1947', In Abramsky: 1986: 190-198.

Miłosz Czesław 1983: *The History of Polish Literature*, University of California Press.

Norwid Cyprian 1986: 'Żydowie Polscy (1861)', *Poezie*, Poznań.

Słowacki Juliusz 1908: 'Hymn', *Pisma I*, Krakow, 39-41.

גוטמן ישראל 1977: יהודי וארשה 1939-1943, תל-אביב, ספרית פועלים.
יאנאסאוויטש יצחק 1981: אברהם סוצקעווער, זיין ליד און זיין פראָזע, תל-אביב, ישראל בוך, 84-89.

מיצקביץ אדם 1953: פן טריאוש, מפולנית: יוסף ליכטנבום, הוצאת נ. טברסקי, תל-אביב.
סוצקעווער אברהם 1963: פאָעטישע ווערק 1, הוצאת ועד היובל, תל-אביב.
1963 א': פאָעטישע ווערק 2, הוצאת ועד היובל, תל-אביב.

קרקובסקי שמואל תשמ"ז: 'יהודים בצבא הפולני במערכת ספטמבר 1939', קובץ מחקרים על יהודי פולין, ספר לזכרו של פאול גליקסון, ירושלים, המכון לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם.

שמערוק חנא 1983: 'אברהם סוצקעווער און פוילישע פאָעזיע: יוליוש סלאוואצקי אין דער פאָעמע "צו פוילן"', ייחוס פון ליד, לכבוד אברהם סוצקעווער, תל-אביב, 280-291.